

**QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASI QUSSHILIQ
XO'JALIQLARINDA MAREK KESELLIGININ' ETIOLOGIYASI HÁM
ALDIN ALIW USILLARIN ÚYRENIW**

**Abatbaeva Aygul Muratbay qızı-SamMVMSHBU Nókis filiali, magistranti
Jarilkaganova Gulziyra Jalgasbay qızı-SamMVMSHBU Nókis filiali,
magistranti**

**Murodov X. U. v. f. f. d., kishi ilimiy xızmetker veterinariya ilimiy-izertlew
institutı Qashqadárya ilimiy tájiriybe stansiyası**

Annotatsiya: Maqalada tawıqlar arasında eń kóp ushrasatuğın, qusshiliq xojaliqlarina jeterli darejede ziyan jetkizetuğın infekcion juğimli Marek keselligi onin' etiologiyasi ha'm aldin aliw ilajlari haqqında ilimiy ádebiyat mağlıwmatlari tiykarında mağlıwmatlar keltirilgen.

Аннотация: В статье на основе данных научной литературы представлена информация об этиологии и мерах профилактики инфекционной болезни Марека, наиболее распространенной среди кур и причиняющей значительный ущерб птицеводческим хозяйствам.

Gilt sózler: tawıq, marek, pár follikulaları, dezinfekciya, temperatura, formalin, kúydiriwshi natriy.

Ключевые слова: курица, марек, фолликулы пера, дезинфекция, температура, формалин, едкий натрий.

Kirisiw: Házirgi waqıtta Ózbekistanda, pútkil dunya ju'zi siyaqli qusshiliqti rawajlandiriw, atap aytqanda, tawiqshiliqtan alnatuğın gósh, máyek, pár ónimlerin tutiniwshilarğa sapali etip jetkerip beriw aktual bolip kelmekte. Sonliqtan bul taraw sharwashiliqtin jetekshi tarawlarinin biri bolip, ku'nnen ku'nge xaliqtin tawiq góshi hám basqa ónimlerine talabi artip barmaqta. Biraq, keyingi jillarda tawıqlar arasinda ótkir ishek infekciyalarinin tarqaliwi hám de juqpali kesellikler jildin barliq máwsimlerinde ushrasiwi bul tarawdin rawajlaniwında óziniń sezilerli ekonomikalıq ziyanın jetkerip, aktual máselege aylanıp atır.

O'tkir ishek infekciyalari arasinda óz áhmiyetine kóre juqpali patologiyada jetekshi orınlardan birin Marek kesselligi iyeleydi. Tiykarinan 4 hapteliginen 22 haptelik aralıgındağı shójeler kesellenedi. Ólim darejesi 1-30 procent, ayırım jağdaylarda 60 procentti quraydi.

Marek keselligi (lat. Morbus Marek; ingl. - Mareks keselligi; russha - bolezni Mareka) - quslardın joqarı kontagioz virusli keselligi bolıp, parenximatoz aǵzalar hám teride neoplastik limfoid óspeler rawajlanıwı hám nerv sistemasınıń isiniw menen belgilenedi.

Kesellik birinshi márte 1907jılı venger alımı Y. Marek tárepinen anıqlanğan. Ol qorazlardıń ayaq hám qanatlarınıń láñleniwın baqlağan. Ol bul kesellikti polinevrit dep atagan. 1914-jili kesellik AQSHta, soń Niderlandiyada quslar láńi atı menen dizimge alınan. Rossiyada bul kesellik ótken ásirdeń 30-40-jıllarında neyrolimfomatoz atı menen atalğan. 1926-1929-jılları AQSHta Pappengeymer, Dan hám Zeydlen quslarda paralich hám shala paralichten tısqarı limfoid leykozda ushırasatuǵın limfoid óspeler oshaqların belgilegen. Sonıń ushın Marek keselligi neyrolimfomatoz atı menen leykozdıń bir túri dep atalğan. Keyin ala Marek keselliginiń qozǵatıwshısı da, onıń belgili bolıw morfologiyası da túrli kesellik yekenligi dálillendi. 1961-jılı AQSHta bolıp ótken Qusshılıq boyınsha Pútkil jáhán xalıq aralıq konferenciyasında, kesellikti birinshi anıqlağan ilimpaz Marek atı menen atawǵa qarar etilgen. Marek keselligi házirgi waqıtta qusshılıq rawajlangan barlıq mámleketlerde tez-tez ushirap turadı.

Etiologiya: Tábiyiy sharayatta Marek keselligine eń beyimi tawıqlar, ásirese shójeler bolıp esaplanadı. Ayırım jaǵdaylarda túyetawıq, torǵay, aqıw siyaqli bir qansha quslar kesellik penen zıyanlanıwı, qozǵatıwshı rezervuarı bolıp xızmet etiwı hám kesellikti tarqatıwı múmkin. Ğarǵa, shımshıq hám qarlıǵashlarda virus tasıwshılıq anıqlanğan. Tawıqlardıń aq leggorn porodası kesellikke júdá beyim boladı.

Marek keselligi júdá joqarı kontagioz kesellikler qatarına kiredi, biraq patologiyalıq procestiń payda bolıw múddeti hám rawajlanıw dárejesi qustıń jası, jınısı, násillik beyimligi, passiv immunitet dárejesi, virustıń virulentligine, virus kirgen jer hám muǵdarına baylanıslı. Shójeler 1 kúnlikten 2 háptelikke shekem virusqa júdá sezgir bolıp esaplanadı. Bul kesellik boyınsha salamat emes imaratta shójeler 8 háptelik jasında 100% virus penen zıyanlanadı. Shójelerdiń bul kesellikke shıdamlılıǵı, olardıń jasına hám immunitetine baylanıslı. Sonıń ushın 2-4 aylıq quslarda kesellik anıq kórinedi. Marek keselligine shansılğan fermalarda da 5-6 aylıq tawıqlarda kesellik klinikalıq kórinisi bolıwı múmkin. Bul álbette vakcinaciyanan keyingi immunitettiń tómenligi hám tawıqlar arasında virus tasıwshılıqtıń keń tarqalǵanlıǵı menen baylanıslı.

Keselliktiń qozdırıwshı deregi bolıp, tiykarınan nawqas quslar hám kesellikten táwir bolǵan virus tasıwshılar esaplanadı, olar dem alıw hám as sińiriw aǵzaları arqalı sırtqı ortalıqqa kóp muǵdarda virus bólip shıǵarıp turadı. Tawıqlarda kesellikten sawalınǵan virus tasıwshılıq 16-24 ay, ayırım jaǵdaylarda bir ómir. Kewip kóship túsken pár follikulaları epiteliy kletkaları menen de virus ajralıp turadı. Viruslar pár follikulaları epiteliy kletkaları túrinde tawıqxanalardıń shańlarında kóp boladı hám shań arqalı tez tarqaladı.

Qozgátıwshı kesel hám májbúriy soyılǵan qus ónimleri (gósh, tır) arqalı da tarqaladı.

Tábiyiy sharayatta virus eki jol menen tarqaladı: kesel tawıqlardan alınǵan máyekleri arqalı, tuwri hám natuwri kontagioz jol. Virustıń tiykarǵı tarqalıw joli bul aerogen - hawa (shań) arqalı ámelge asadı. Kesellik jıldıń barlıq máwsimlerinde bolıwı múmkin hám kóp waqıtlarda basqa infekciyalıq hám invaziyalıq kesellikler (adenovirus infekciyası, mikoplazmoz, esherixioz, stafilokokkoz, aspergillyoz, koksidióz) menen birgelikte ótiwi múmkin. Ol ótkir ótkende kóbirek epizootiya baqlanadı. Quslardı zoogigienalıq normalar dárejesinde saqlamaw, toyımlı vitaminli azıqlar menen azıqlandırmaw hám olardıń rezistentligin túsiriwshi faktorlarǵa itibar bermew, keselliktiń tez tarqalıwına sebep boladı. Salamatsız xojalıqlarda usı kesellikke qarsı jeterli dárejede gúresiw ilajlarınıń ótkerilmewi, onıń fermada stacionarlıǵın támiyinleydi hám bul jaǵdayda keselleniw 25% ke shekem, ólim 80% ke shekem jetiwi múmkin. Ólim, ásirese, torlarda saqlanatuǵın quslarda joqarı boladı.

Patogenez: Virus shójelер organizmine kirip leykocitler menen barlıq aǵzalarǵa tarqalıp, limfoid toqımalarda (qalqantárizli bez - qalqan bezi, badam bezi) hám pár follikulaları epitelial kletkalarında jaylasadı, ol jerlerde rawajlanadı hám kóbeyedi. Bir hápte dawamında virus qalqan sıyaqlı bez, talaqta 21-23-kúnlerden baslap pár follikulaları epitelial kletkalarında anıqlanadı. Virus organizmge kirgennen 5-7 kúnнен soń limfoid aǵzalarda dáslep hár túrli forma hám ólshemдегі dóngelek kletkalar, keyin kóp yadroli citoplazmasında eozinofil dánesheli hám yadro ishinde kiritpeli gigant kletkalar, 10-kúnнен keyin bolsa juldız tárizli kletkalar payda boladı. Kesellik baslanıwında limfocitler infiltraciyası sebepli nerv talshıqları kósherine biriktiriwshi toqımalar oraladı hám nátiyjede nerv talshıqları qalıńlasadı. Bul jaǵday nerv talshıqlarınıń azıqlanıwın buzadı. Nátiyjede organizmniń pútkil fiziologiyalıq zat almasıw sisteması, basqarıw mexanizmi, beyimlesiw iskerliklerin izden shigaradı. Usı procesler aqıbetinde bas miyдегі tirishilik ushın zárúr bolǵan oraylar óz jumısın orınlay almaydı hám nawqas shóje óledi.

Qarsı gúresiw ilajları. Marek keselligi kelip shıqqan qusshılıq xojalıqlarında qatań túrde veterinariya-sanitariya qaǵıydalarına ámel qılıwı shárt. Bul waqıtta tawıqxanadaǵı zoogigienik talaplarǵa ámel etken halda tawıqlardı asıraw, tolıq racionli azıqlar menen támiyinlew, birdey jastaǵı tawıqlar padasın saqlaw talap etiledi. Eń tiykarǵı wazıypalardan biri hár túrli jastaǵı tawıqlar arasındaǵı karantin zonalardı shólkemlestiriw kerek. Aldın mexanik tazalanadı, qollanılatuǵın ásbap úskeneler tazalanıp juwıladı, dezinfeksiya, dezinseksiya, deratizatsiya ilajları ótkeriledi. Dezinfekciya ushın

2-3% li formalin, 3% li 65-70°C li issi kúydiriwshi natriy, 2-3% li aktiv xlorli hák isletiledi. Soyilgan quslardin ishki agzaları texnikaliq joq etiledi, párleri dezinfekciyalangannan keyin julıp alınadı. Eger terisi yamasa dene bulshiq yetlerinde óspe tárizli isikler baqlansa, denesi hám ishki agzaları menen joq yetiledi. Máyek, tawıq góshi jaylastırılátuđın taralar hám salamat qusxanalar hár 2-3 kúnde 2-3% li issi kúydiriwshi natriy menen dezinfekciyalanadı. Qusshılıq xojalıqlarında marek keselligi payda bolıp ođan diagnoz qoyılđanınan keyin bir tawıqxanadan ekinshisine tawıqlardı kóshiriw, tawıq jáne onın ónimleriniń shetke shığıwı, inkubatsiyağa máyek qoyıw qatań túrde qadağan etiledi. Kesellik shıqqan tawıqxanalardağı nárenjan tawıqlar soyıladı hám góshinen gósh-suyek unı tayarlanıladı.

Juwmaq: Tawıqlar arasında marek keselliginiń keń tarqaliwi, sonın menen bir qatarda bul infekcion keselliktiń barlıq jastađı tawıqlarda ushrasiwi qushshiliq tarawına úlken ekonomikalıq ziyan jetkerip gósh, gósh-máyek ónimdarlıđın asiriwda tosqinliq etedi. Soni esapqa alg'an halda maqallada tawıqlardıń marek keselliginiń kelip shıđıw sebepleri hamde aldın aliw, qarsi gúresi w tuwrısında bayan etildi.

Paydalanılđan ádebiyatlar dizimi

1. Axmedov B.N., Niyazov F.A., Ashurov S.A., Deystvie immunostimulyatora kավilona na сырplyat. // Veterinariya. – M. 2001.-№9. – S.22-23
2. Axmedov B.N. Juja ostirishning asosiy omillari.// Kashkadaryo fermeri gazetasi. 27-fevral. 2009 y.
3. Мезенцев С., Тепегин Н. Профилактика инфекционных болезней птиц// Птицеводческое хозяйство. Птицефабрика. 2011. №7. С. 36-37.
4. Davlatov R.B., Eshboriyev B.M. “Parrandalarni asrash, oziqlantirish va ularning kasaliklarini oldini olish hamda davolash boyicha” tavsiyalar, Toshkent 2016 y.
5. Davlatov R.B., Salimov X.S., Xudjamshkurov A.N. “Parrandalar kasalliklari” Samarqand-2018 y.
6. Axmedov B.N., Murodov X.U., Abdalimov S.H. Parrandalar Marek kasalligi diagnostikasi va unga qarshi kurashish chora-tadbirlari boyicha ilmiy asoslangan tizim- 2019 y.
7. Bertzbach, Luca D., et al. Latest Insights into Marek's Disease Virus Pathogenesis and Tumorigenesis Cancers 12.3 (2020).